

Авторка: Марія Маєрчик

«ЯК ЯКА ДІВЧИНА З ХЛОПЦЕМ НЕ СПИТЬ, ТО ВОНА Й НЕ ДІВЧИНА ЗОВСІМ»: СЕКС ДО ШЛЮБУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

(ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

В українській традиційній культурі сформувалися дві різні і, як видається, взаємовиключні програми «правильної» дошлюбної статевої поведінки дівчат (хлопців ці вимоги так категорично не торкалися). З одного боку, дівчину виховують в патріархальному дусі, вимагають покірності, скромності, збереження цноти, що зазвичай передається метафорами «чистоти», «незайманості», «непочатості», «красоти». З іншого ж боку – батьками підтримується і заохочується спільне дівчат з парубками спання і допускається самостійність у виборі партнера для спільної ночівлі.

Колізія очевидна. У весільному обряді «комори» цнота дівчини була об'єктом прискіпливої перевірки. Як відомо, під час шлюбної ночі, якщо молодий з якихось причин не справлявся з задачею, («через що-небудь не втне «зробити калини» молодій»), справа однаково доводилася до кінця – або дружком, або, в пізніших варіантах, дефлорацію здійснювала свашка (Литвинова-Бартош 1900:93), – факт «чесності» чи «нечесності» дівчини мав бути обов'язково перевіреним (про «чесність» парубка мова не йшла). Сліди «невинності» не просто обов'язково мали бути публічно засвідчені, але також аналізувалися спеціалістками на предмет непідробленості: бралися до уваги колір (чи не буряковий сік?), кількість (інколи через незнання дівчина, підробляючи сліди, виливала на сорочку надмір курячої крові), місце плям тощо.

Разом з таким відповідальним, ретельним ставленням до цноти, в тих самих локальних традиціях того ж періоду існувало й інше уявлення про припустимі дошлюбні взаємини. Відповідно до них дівчина могла і

навіть повинна була спати з парубком: «Хороша дівчина, вона із хлопцями спит. Колись, як із хлопцями не спала дівчина, то й не считалося, що то вона й дівчина», – так сформулювала закони своєї молодості (яких у свій час дотримувалася) наша 90-річна респондентка з Полтавщини (ПлРешПщ).

Тут ми розглянемо правила, які регулювали дошлюбні інтимні взаємини в українському селі на рубежі XIX–XX століть.

Звичаєві норми практично всіх ареалів України допускали певний інтимний досвід до шлюбу. З певного віку молодь входила в дівочі й парубочі громади. Вступ у таку громаду загалом означав і дозвіл на спільне спання, «в деяких селах парубок з перших же днів свого прийому в «громаду» (товариство парубків) заводив собі «гуляку» або «ночуваку» (Ястребов 1896:120).

Взимку молоді люди спали в хаті, де відбувалися вечорниці:

Годин до десяти, до дванадцяти попрядуть. Тоді вносять соломи в хату. Одіял тоді не було, а рядна ткани. Простеляють рядно. Покотом стеляться й лягають одне коло одного, хлопець з дівчиною. Хто кому понравиться. Посилають, щоб спитав, чи согласна вона, щоб прийти переночувати. А не схотіла вона, то й нічого (ПлДикБл).

Дівчат прийдуть сім-вісім..., шикють-вишивають, а парубки там собі то-сьо. Шикють до дванадцяти. Тоді лягають спати у цій хаті – соломи настелили, щось простелили і покотом всі сплять. Ще як хто, то з парубком доспиться. Не було сорому – який сором. Так було заведено (ПлДикНлб).

Подібні парування не зобов'язували до шлюбу; як стверджує Ястребов, пари легко розходилися, «після чого і парубок, і дівчина заводили нового друга серця, дівчині доводилось дуже часто вислуховувати прохання парубків ночувати з нею» (Ястребов 1896:120).

У 20-ті роки XX століття практика дошлюбного спання почала зникати (разом з інститутом вечорниць). Є кілька поширених хибних уявлень про їх правила і зміст.

Помилка 1. Спільне спання молоді було вимушеним, ситуативним (бо вночі, після прядіння, важко було дістатися домівок), а насправді дівчата всіляко уникали цього.

Втеплі пори року, коли на вечорниці й досвітки не збиралися (це зимові зібрання), дівчата продовжували спати з хлопцями, для цього вони старалася ночувати не в хаті, а надворі, аби було зручно «приймати» хлопця:

Тільки грім заgrimів весною – вже кожна на дворі спить. Не на дворі, а в сараї чи... І хлопці приходили, їм гуляти, що яка їм різниця. Я газету часом дивлюся – стільки хвороб тепер! (ПлДикБл).

А дівчата – чи в погрібнику, чи в сарайчику примостку зробить. А раніше було гуляти хлопці, спали з дівчатами, но не займали. Як батьки не розрешат дівчині з хлопцями спати, то вона в хаті спить (ПлРешПщ).

Була також традиція ночувати «в холодній хаті», часто по кілька пар разом приходили на ночівлю в одну порожню (нежилу, холодну) хату. Такий вид ночівлі різко підвищував можливі ризики, однак також не заборонявся батьками:

Холодна хата є. У моїх батьків була хата. В одній вони жили, а в другій я. Спала з хлопцями, гуляла, дуже гуляла з хлопцем від своїх батьків. Дуже, ну почитували і батьки мене, і я своїх батьків. Це так було колись. А тепер, мої дітки, якби дівчина лягла... Бувало таке, одна дівчинка жила дома, ну ніяк з хлопцем спати. То до мене йде, то ще до якоїсь подруги, і хлопця (веде). Одній дівчинці було таке: ну ніяк з хлопцем переспати. А мене звуть Марфа, то вона і каже:

- Марфа, в тебе ніде з хлопцем лягти?

- А чога ж там, – кажу, – ніде! У мене вже одна спить десять місяців. І я сплю, і вона спить.

І третя прийшла до мене спати з своїм хлопцем. А як не спить із хлопцем, то й не щитали, що вона і дівчина. Кажуть, не любе ніхто (ПлРешПщ).

Втім, не у всіх випадках спільне спання було добровільним. Так, хлопці мали право «угощати» дівчатами своїх товаришів з сусідніх сіл. Це входило в правила ввічливості і виразу приязні до парубочої громади сусіднього села:

Як надумали якогось хлопця оставити (з іншого села) – оце лягай із ним. Чи ти любиш його, хоть не любиш, а лягай спати.

- А откаться не можна було?
- Не можна, хлопці заставляють, свої» (ПлДикАнд).

Помилка 2. Це були таємні, недозволені стосунки хлопців і дівчат. Батьки забороняли спільне спання, переслідували молодих людей.

Дослідники, що займалися вивченням інституту дошлюбного спання (В. Ястребов, М. Сумцов, В. Боржковський), як правило, зазначали, що дорослі підтримують і заохочують подібні зустрічі. Це не було таємницею для батьків:

- А батьки не лаялися?
- Боже сохрани! Мода така була, чого б же вони лаялися! (ПлРешПщ).

Ще в XIX столітті Боржковський звернув увагу, що «селяни не мають нічого проти (вечорниць і вулиці), інколи батько дає сину для вечорниць гроші, а мати доньці для цього ж сир, яйця, муку тощо» (Боржковський 1887:775). А В. Ястребов зауважував, що «завичай батьки не боронять своїм дочкам спати з хлопцями: вони розглядають це як звичайну річ, яка жодним чином не ганьбить дівчину...» (Ястребов 1997 (1896):124).

В текстах проповідей для сільських пастирів кінця XIX століття є звернення до батьків з закликом забороняти спільне спання; очевидно, ще в XIX столітті батьки ставилися до цього не так, або не так категорично, як вимагав церковний канон:

Но откуда ночныя сборища нашей молодежи? Откуда песни по ночам и разныя греховныя безчинства? И все это бывает не только в обыкновенное время года, но даже во святой Великой пост! <...> Отцы и матери! Вы ответственны перед Богом за детей ваших, и за малых, и за взрослых, а потому следите за детьми и не позволяйте им позорить себя разными ночными безчинствами греховными»

(Проповеди 1897:10).

Далі в тексті наголошується, що батьки відповідають перед Богом і за дорослих дітей, які відвідують вечорниці.

Цікавими є повідомлення людей, юність яких припала на 20-ті роки, на ранній радянський період, коли традиційна мораль водночас і дозволяла спільне спання, і почасті осуджувала. Можливо, тоді виробився певний «міф», який мав поєднати, узгодити дозвіл і заборону. Жінка, яка в юності близько року ночувала в «холодній хаті» зі своїм парубком, оповідає:

Є, що батьки держать, як коняку, на віжках. Мене не держали ніяк. От сказали мені тато й мама, як хароша ти будеш, то держать тебе на віжках не нада, а як гімно, то гімно хоть і на віжках держи, гімно і останеться (ПлРешПщ).

Інший випадок: В одного була ця дівчина (покритка). То батько і держав, як на вірвовці, нікуди не пускав, оце держав. То вона як привела цю дитину... О боже!... Шо тільки не робилось... Господи, прости мене грішну!... Шо згадала... Били і шо хоч... То там батько держав як на вірвовці. А ми (з сестрою) ходили як пролітар'яти. Нічого... Як мама на нас кричить, а батько каже: «Шо, ти їй рукою затулиш? Як вона не вміє себе вести, так вона зробить». Так і всьо (ДонСлвГат).

Помилка 3. Під час спільного спання статевому акту не було.
Це одне з найдискутивніших пи-

тань. Зазвичай вчені, що відстоюють гіпотезу про відсутність статевого досвіду в молоді українського традиційного села, погоджуються, що молодь таки «разом спить», але не більше, «просто спить». Навряд чи це свідчить про «нееротичність» спільних ночівель, відсутність сексуальної компоненти навіть за відсутності самого статевого акту. Сама лексика, народна метафорика передавала сексуальність подібної поведінки. Наприклад: «Якщо дівчина прийняла пропозицію, то про парубка говорили, що «йому від неї була мокра», а якщо відмовила, то «суха», наприклад: «Левкові була од Горпини суха» (Ястребов 1896:120).

Тільки якщо спектр людської сексуальності зводиться до репродуктивних технік, подібна спільна ночівля вважається «безневинною».

Незважаючи на численні твердження, що молоді люди тільки поряд лежать, існує також корпус текстів, що свідчать про інше. Тривалі взаємини приводили до більшого фізичного зближення молодих людей. «Користуючись поміченою прив'язаністю дівчини, парубок добивається ще більшого зближення, оцупує її груди і статевий орган і нарешті «полює»: так називається особливий спосіб статевого акту без позбавлення невинності» (Ястребов 1997 (1896):121) (можливо слово «полює» пов'язане з лат. polluo «мимовільне викидання сім'я»).

На Київщині такий дошлюбний секс називався інакше, «притула»:

Він вилазить на неї і стулюють тоді вони животи з животами і дужче б що робили, та й те, й друге, бояться

ночівлю» (Здихівський 1930:81). Втім, західноукраїнська, карпатська традиція дошлюбного спілкування молоді, мабуть таки, відрізнялася. Записи, наприклад, фіксують іншу, ніж можна сподіватися, поведінку:

Там, де є дівки, а ще до тих дівок приходе сусідки-дівки (знають, що там маюť вечорниці бути). На прядіні прийдут, з куделями... А потому попередут та й хлопці берут дівок перевертають. Та й грають си на постели. Заголеюť дівок. Перстені відбирають. Котрий ни може, шо туго – вин йме палец у рот – таки стегне. Тай шкіру стегне, ек схоче, а мусит перстень видоймити. Тай таки дівку переверне (трусів ни було тогди), каже: «Я хочу в тебе 2-3 волоски вмикати...» Хлопці вхоп'є дівок вид тої куделі – куделі си попаршивит... Верже (дівку) на постіль, накочаєси, накусаєси ей, націлюєси та й пустих... Та й далі пріде (Кісь 1970: арк. 15).

***

В 1929 році в Радянській Україні було здійснене соціологічне опитування, яке вивчало практики і норми статевого життя українських селян. Опитування проводилося в 30-ти районах (хліборобських колгоспних округах) Радянської України. Згідно з отриманими результатами, 27,1% опитаних жінок, які одружилися у віці 15-19 років, почали своє статеve життя до одруження, а серед тих, хто одружився в 25-33 роки, цей відсоток сягає показника 42,6% (відсоток опитаних дівчат, що жили вже статеvim життям на час опитування, набагато вищий – 71,2% – пояснюється тим, що анкетування проводилося сільськими лікарями, і вибірка, відтак, формувалася на основі пацієнтів гінекологічного відділення) (Гуревич, Ворожбит 1931:38). Таким чином, шлюб і початок статевого життя не збігалися. Анкета також націлена була на виявлення залежності дошлюбного статевого досвіду від відвідування вечорниць та досвіток. Як показали результати, серед тих, хто ходив на досвітки, починали статеve життя до шлюбy 45,6%, а серед тих, хто не ходили на досвітки – тільки 23,8%, себто майже удвічі менше (Гуревич, Ворожбит 1931:46). Таким чином, виходить, що принаймні у 20-ті роки досвітки і вечорниці були у певному сенсі «провокуючим» фактором для початку статевого життя, а дотримання традиційного укладу підводило до дошлюбного сексуального дебюту. Разом з тим самі носії культури не бачили залежності між вечорницями і наявністю дошлюбних дітей: «На збільшення останнім часом кількості незаконнонароджених дітей впливають багато інших причин, селяни ж зовсім не ставлять їх в

слави. <...> більш нічого і не роблять, а тіко граються, усе він здержується, щоб не пробить таки, а тіко трошечки так собі вмочить у неї, і плоть як сходить з його, не впускає у неї, бо і це уже знають» (Мр. Грушевський 1906:97).

Марко Грушевський також зазначив, що «притула різних сортів є», і описує, як «притула давалася» (Мр. Грушевський 1906:100-101). Позиція змінювалася на більш зручну для парубка і небезпечну для дівчини, залежно від тривалості зв'язку і довіри між молодими людьми.

Загалом, пише Марко Грушевський, відмовляти в притулі парубки вважали «поганим тоном»: «А притула так як діло обикновенне і найпростіше. І то вже як би не було, то притулу повинна дівка без мороки давать <...> Бо як так ходить ночувать, щоб і притули не давать, то хлопці будуть цураться» (Мр. Грушевський 1906:100-101).

Хоч завагітніти дівчиною було великою трагедією, такі випадки траплялися, і це також підтверджує наявність сексуальних практик під час спільного спання: «Скільки хоч було, шо дівчина собі на досвітках дитинку нагуляла» (ПлШишКв); «І діток, бувало, на досвітках добували. Притуливсь десь разочок, і воно й притулилось» (ПлМирЗК)¹.

Обряд «комори», схоже, слід розглядати як спосіб перевірки, наскільки дівчина справилася з цими протирічними соціальними програмами.

Помилка 4. Вважається, що подібні традиції були характерні для окремих регіонів України.

Насправді традиція системно не досліджувалася (Савченко 1926). Більше записів є з Центральної і Східної України, рідше і більше лаконічні з Правобережжя, як-от: «Ночівля парубків з дівчатами існує. На вечорницях чи досвітках з других сіл бувають теж парубки на

залежність від вечорниць. На моє питання про це один селянин відповів: «І давно те було, як і тепер; заводи і вечерниці якби ні при чому» (Боржковський 1887:775).

Вечорниці були під безперервним прицілом церкви, з точки зору якої, природно, ці зібрання молоді вважалися осередком нехристиянської моралі. У другій половині XIX століття в книгозбірні однієї з сільських церков Полтавської губернії був знайдений указ Київської духовної консисторії 1719 року. В ньому, зокрема, йшлося про заборону вечорниць, бо там «дити по ночам купами собираючися, неисповедимья безчиния и мерзкия беззакония творят, справуючи себе игры, танцы и всякие пиятихи скверная..., а *наипачее под час таких нечестивых сборов разные делаються эксцесса, яко то блудие грехи, девства растление, беззаконное детей прижитие*» (виділення моє – М. М.) (Маркевич 1885:178).

Питання, чому в традиції так довго, впритул до 20-х років, а подекуди й довше, існувала така провокативна форма дошлюбних стосунків між молоддю, дотепер не розв'язане. Деякі гіпотези будувалися навколо питання, звідки виник цей інститут. М. Сумцов вважав, що досвітки є формою пробного шлюбу (Сумцов 1886), Ф. Вовк в вечорницях вбачав пережиток комунального (себто колективного) шлюбу, якому на зміну прийшов шлюб індивідуальний. Обидва припущення не отримали згодом ані розвитку, ані підтвердження. В. Балушок вважає спільне спання «пережитком вільного статевого спілкування молоді» (Балушок 1998:104). Треба гадати, в архаїчній культурі сексуальна сфера була організована в спосіб інший, ніж сучасна, і, схоже, інститут дошлюбного спання був відголоском цих інших приписів і норм. Дослідження подібних реалій є важливим для розуміння організації традиційного суспільства та інших аспектів його функціонування.

Скорочення (польові записи авторки 1997-2004 років):

ДонСлвОл – Донецька область, Слов'янський район, село Олександрівка.

ДонСлвТат – Донецька область, Слов'янський район, село Татянівка.

ПлДикАнд – Полтавська область, Диканський район, село Андрики.

ПлДикБл – Полтавська область, Диканський район, село Балясне.

ПлДикНлб – Полтавська область, Диканський район, село Нелюбівка.

ПлРешПщ – Полтавська область, Решетилівський район, село Піщане.

ПлШишКв – Полтавська область, Шишацький район, село Ковалівка.

Список літератури:

Балушок 1998 – Балушок В. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян. – Львів – Нью-Йорк, 1998. – 215 с.

Боржковський 1887 – Боржковський В. «Парубоцтво» как особая группа в малорусском сельском обществе // Киевская Старина. – 1887. – Август. – Т. ХУШ. – С. 765-776.

Гуревич, Ворожбит 1931 – Гуревич Г. А., Ворожбит А. І. Статеве життя селянки. – Харків: Медвидав, 1931. – 106 с.

Дикарів 1900 – Дикарів М. Програма до збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді (вulichу, вечерниці, досвітки і складки) // Матеріяли до українсько-руської етнології. – Львів: НТШ ім. Шевченка, 1900. – Т. III. – С. 1-27.

Здихівський 1930 – Архів ІМФЕ. Ф. 1-7. Од. зб. 691. Здихівський О. О. Весілля, вірування, господарча діяльність, пісні, казки, народний календар, землемірство. Записано на Вінниччині. – 1930.

Кісь 1970 – Архів Інституту народознавства НАН України. Фонд 1. Опис 2. Од. зб. № 202-А. Арк. 15. Етнографічні матеріали з Гуцульщини. Записав Роман Кісь під час експедицій 1970-1972 років. Пітиляк Параска Дмитрівна. С. Річка (куток Підбрусний), Івано-Франківська обл.

Литвинова-Бартош 1900 – Литвинова-Бартош П. Я. Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського повіту у Чернігівщині // Матеріяли до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 70-

172.

Маркевич 1885 – Маркевич А. Меры против вечерниц и кулачных боев в Малороссии // Киевская Старина. – 1885. – Сентябрь. – Т. X. – С. 177-180.

Мр. Грушевський 1906-1907 – Мр. Г. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Матеріяли з полудневої Київщини. Обробив З. Кузеля // Матеріяли до українсько-руської етнології. – Т. VIII. – 1906. – С. 60-220; Т. IX. – 1907. – 144 с.

Проповеди 1897 – Проповеди. Приложение к руководству сельских пастырей. Январь, 1897. – Киев, 1896. – 794 с.

Савченко 1926 – Савченко Ф. Парубочі та дівочькі громади на Україні // Первісне Громадянство. – 1926. – Вип. 3. – С. 85-93.

Сумцов 1886 – Сумцов Н. Досветки и посиделки // Киевская Старина. – Март. – № 3. – 1886. – С. 421-445.

Ястребов 1896 – Ястребов В. Новье данные о союзах неженатой молодежи на юге России // Киевская Старина. – 1896. – Октябрь. – Т. IV. – С. 110128.

Ястребов 1997 (1896) – Карповець Н. Листування В. Ястребова і Ф. Вовка // Берегиня. – 1997. – Ч. 1-2. – С. 110-126.

Примітка:

1. Хоч М. Сумцов робить несподіване спостереження, що «у Мезенському повіті невинність дівчини зовсім не ціниться; навпаки, дівчина, що народила дитину, швидше знаходить собі чоловіка, ніж та, що зберегла дівочтво» (цит. за: Гуревич, Ворожбит 1931:42), це однак не підтверджується масивом матеріалу про жорстоку покару покритки.

